

СТАТТІ

Ю. Г. КОЛОСОВ

ВІСТРЯ ЛЕВАЛЛУА І ПСЕВДОЛЕВАЛЛУА КРИМУ
ТА ЇХ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Серед мустьєрських знарядь праці вістря леваллуа та псевдолеваллуа були виділені чи не останніми¹.

Радянськими палеолітознавцями вони визнані лише в останнє десятиліття. Природно, що крем'яна індустрія багатьох мустьєрських стоянок, в тому числі всіх кримських, під цим кутом зору не розглядалася. Автору вдалося виділити ці знаряддя серед численних сколів та відщепів резервів таких давньопалеолітичних стоянок Криму, як Шайтан-коба (138 екз.), Старосілля (18 екз.), грот в Холодній балці (24 екз.), Бахчисарайська стоянка (3 екз.). На жаль, колекція з Вовчого гроту ще не приведена в порядок і користуватися нею неможливо. Але навіть серед кількох опублікованих кременів з цієї стоянки є одне вістря леваллуа².

Згідно з визначенням Ф. Борда, вістря леваллуа — трикутні відщепи більш-менш правильної та симетричної форми. Вони сколювалися зі спеціально підготовлених, як правило, трикутних нуклеусів леваллуа з однією основною ударною площадкою. Рідше використовувався нуклеус чотирикутної форми з однією чи двома протилежними ударними площадками. П'ятка вістрів леваллуа часто велика, займає всю ширину основи відщепу або її частину. Вона оброблялася дрібними фасетками або двома чи кількома гранями. Іноді трапляється гладка п'ятка одного сколювання і навіть гладка з коркою.

Як показали підрахунки, в Шайтан-кобі для I та II горизонтів гроту і схилу, а також для навісу в Холодній балці простежується таке співвідношення обробки п'яток вістрів леваллуа (табл. 1).

У сколотих з нуклеусів вістрів леваллуа вісь удару повністю збігається з найбільшою довжиною відщепу або, що значно рідше, злегка відхиляється від неї. Більшість вістрів леваллуа неретушовані, однак зустрічаються вістря з ретушшю на одному чи обох краях. Ретушшю вирівнювалися один, інколи обидва боки вістря, краї яких при сколюванні вийшли нерівними (рис. 1, 5). Така група знарядь виділяється в підтип ретушованих вістрів леваллуа. Частіше їх краї оброблювалися ретушшю неповністю (половина або одна третина боків).

Вістря леваллуа бувають первинного (рис. 1, 3, 10, 11) та вторинного сколювання (рис. 1, 6, 7, 9, 13).

¹ F. Bordes, Typologie du paléolithique ancien et moyen, Mémoire, № 1, Bordeaux, 1961, стор. 22.

² О. Н. Бадер, Исследование мустьерской стоянки у «Волчьего грота», КСИИМК, вып VIII, 1940, стор. 95, рис. 32, 2.

Вістря первинного сколювання мають одну грань, яка частіше проходить посередині і поділяє трикутний відщеп на два схили.

Вістря вторинного сколювання в більшості випадків мають на спинці негатив сколу первинного вістря, розташований частіше в центрі трикутного відщепу. Як правило, цей первинний скол знімає в значній частині середню грань, залишаючи незначну її ділянку біля самого кінця вістря вторинного сколювання. Зустрічаються також вістря, зроблені шляхом багаторазового

Таблиця 1

Обробка п'ятки вістря	Шайтан-коба			Холодна балка
	I горизонт	II горизонт	схил	
Гладка	11	3	17	6
Гладка з коркою	2	1	4	—
Двогранна	8	3	20	5
Багатогранна	2	—	9	2
Фасетована пряма	8	2	32	10
Фасетована опукла	1	—	—	—
Вертикальна оброблена	3	1	5	—
Зламана	—	—	6	1
Всього вістрів	35	10	93	24

Важко гадати, що майстер не використовував їх для вістрів тільки тому, що вони не були одержані зі спеціально підготовлених нуклеусів «для вістрів леваллуа»⁴, тобто не були ним раніше загадані.

Шайтан-коба належить до мустье фації леваллуа. Тому природно, що грот налічує найбільшу кількість вістрів леваллуа в порівнянні з іншими стоянками Криму, де техніка леваллуа застосовувалася не так широко. Виявлено чимало уламків вістрів, але відносити їх до вістрів леваллуа ризиковано, тому що злам припадає звичайно не на кінець, а на середину чи саму основу відщепу. Як вже зазначалося вище, переважна більшість вістрів леваллуа не оброблена ретушшю; тільки незначна частина їх має частково ретушовані краї і ще менша — повністю ретушовані. В Шайтан-кобі ретушовані вістря становлять невелику групу. На багатьох шайтан-кобинських вістрях є мікроретуш на ділянках, які прилягають до кінця вістря з одного чи з двох боків або з черевця. Подібні знаряддя слід розглядати разом з неретушованими вістрями леваллуа.

Значно рідше зустрічаються вістря леваллуа, обробка котрих ретушшю переслідувала мету не виправити нерівності краю, а потоншити його. Ці знаряддя об'єднуються загальною назвою вістрів леваллуа, але виділяються Ф. Бордом в окремі підтипи: еміре і суайон⁵. Вони характерні для території Передньої Азії. В Криму їх поки що виділено мало⁶: це не зовсім виразні екземпляри еміре і суайон з

³ F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen*, стор. 72.

⁴ За класифікацією Ф. Борда.

⁵ F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen*, стор. 20.

⁶ В Шайтан-кобі є одне вістря леваллуа, лівий бік якого з черевця оброблений сплюсуючою ретушшю, а правий зламаний, тому в нас немає підстав відносити це вістря до підтипу суайон (рис. 3, 1).

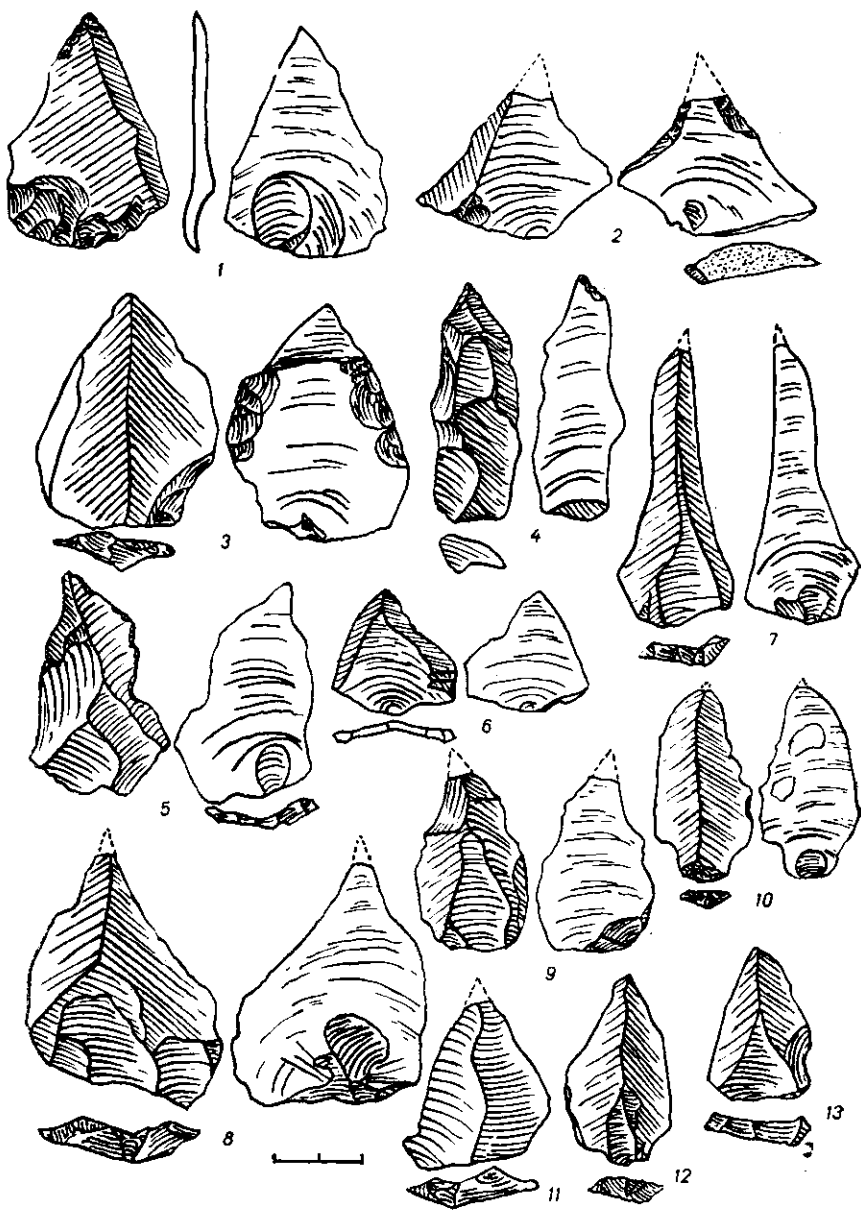

Рис. 1. Вістря леваллуа Криму.

Шайтан-коби і суайон з Старосілля. Але й така невелика кількість вістрів еміре і суайон в Криму показова. Адже ці підтипи навіть на території Передньої Азії нечисленні, а на інших стоянках мустьєрського часу налічуються одиницями. За підрахунками В. П. Любіна⁷, в «еталонній» стоянці Еміре знайдено всього 4 екземпляри вістрів еміре і 3 — типу суайон, а найбільша їх кількість (6 екз.) виявлена в печері Абу-Халька (Тріполі). Лише 1 екземпляр еміре знайдено в печері Ет-Табан (Палестина). Знахідки на інших стоянках Передньої Азії не перевищують кількості знахідок на вищезгаданих пам'ятках.

Опишемо кримські вістря еміре і суайон.

Один екземпляр вістря еміре з Шайтан-коби (рис. 1, 1) являє собою тонкий в перетині відщеп трикутної форми розміром 5,2×3 см. Грань проходить по всій довжині відщепу не посередині, а ближче до правого краю вістря. П'ятка відсутня. Вона знята з боку основи спинки досить подовженими і тонкими рядами сколів, які потоншували нижню частину площі відщепу. З боку основи черевця спеціально зроблені в напрямку до кінця вістря два глибоких сколи. Вони настільки великі й глибокі, що зняли всю опуклість ударного бугорка, який значно потовщував основу знаряддя. Дальша обробка основи з боку черевця була непотрібна, тому що решта її тонка в перетині. Кінець вістря з лівого та правого боків спинки оброблений дрібною ретушю. Вістря не було підправлене з боку черевця по всій основі, як на кращих екземплярах еміре, але все ж воно відповідало тій меті, яку, очевидно, переслідував майстер, виготовляючи подібні знаряддя, а саме: зробити його основу зручною для скріплення з деревком або держакком.

Другий екземпляр можна віднести до підтипу суайон. Знаряддя виявлене в резерві схилу (рис. 1, 2). Воно зроблене на трикутному відщепі довжиною 3 см і шириною в основі 4,3 см. Майже вся п'ятка, крім тоненької і вузької стрічки в лівому кутку, не оброблена і зберігає жовню корку. Але удар, що сколов відщеп, прийшовся на місце, відретушоване одною фасеткою п'ятки, яка знаходиться посередині основи відщепу. Ударний бугорок опуклий. Ближче до вістря лівий та правий боки з черевця оброблені плоскою ретушю. Невелика частина зламаного кінчика легко і точно встановлюється продовженням обох боків знаряддя до їх пересічення. Отже, знаряддя мало довжину 4,1 см.

Ще один екземпляр вістря леваллуа, який належить до підтипу суайон, був виділений в колекції № 6128 (фонди Музею антропології та етнографії, м. Ленінград) з розкопок 1954 р. в Старосіллі (рис. 1, 3). Як і екземпляри еміре і суайон з Шайтан-коби, він не є класичним зразком, однак відповідає майже всім ознакам, на основі яких вістря леваллуа були виділені в названий підтип. Вістря первинного сколювання зроблене на відщепі трикутної форми, розміри його — 5,2×4 см. П'ятка вістря фасетована і займає всю ширину основи. Вісь удару і вісь найбільшої довжини відщепу повністю збігаються та перпендикулярні п'ятці. Ударний бугорок слабо виражений. Не доходячи 1 см до кінця вістря, площина черевця обривається уступом. Обидва боки вістря з краю черевця майже на всю довжину оброблені безперервною ретушю. Кінець вістря через значне потоншення, утворене уступом, не було потреби обробляти сплюсуючою ретушю.

Вістря леваллуа Ф. Борд поділяє на три підтипи: звичайні, стрільчаті та подовжені⁸. В Шайтан-кобі зустрічаються всі три підтипи.

⁷ В. П. Любин, К вопросу о методике изучения нижнепалеолитических каменных орудий, МИА, № 131. М.—Л., 1965, стор. 62.

⁸ F. Bordes, Typologie du paléolithique ancien et moyen, стор. 18; його ж, Notules de typologie paléolithique Pointes: levalloisiennes et pointes pseudo-levalloisiennes, BSPF, t. L, f. 5—6, Paris, 1953.

У кількісному відношенні перше місце займають звичайні вістря (рис. 1, 5, 6, 8, 9, 11—13; 2, 4, 5, 8—12), потім йдуть подовжені (рис. 1, 4, 7, 10; 2, 1—3, 6, 7) і, нарешті, стрільчасті (рис. 3, 1). Таке співвідношення простежується лише в Шайтан-кобі. Для інших стоянок Криму статистичні висновки роботи поки що передчасно.

Звичайні та стрільчасті вістря леваллуа Криму за розмірами слід поділити на дві групи: середні і малі, або мікровістря. Перші мають довжину близько 5 см, ширину в середньому — 3,3 см; другі — відповідно — 4 і 2 см. У подовжених вістрів довжина також в два рази перевищує ширину, але серед них слід виділяти середньоподовжені та мікроподовжені.

При огляді кримських вістрів леваллуа і в першу чергу вістрів з Шайтан-коби впадає в око дві характерні ознаки. По-перше, у значної кількості вістрів відламані кінчики. В Шайтан-кобі таких 48,5% (рис. 1, 7, 8, 9, 10, 11). По-друге, вражає недосконалість, атиповість вістрів. Серед них мало екземплярів класичних, таких, як ми бачимо в ілюстраціях Ф. Борда, де наводяться вістря леваллуа первинного та вторинного сколювання. Це слід пояснювати взагалі низьким рівнем техніки леваллуа в Шайтан-кобі, котрий виявляється в переважній кількості атипових нуклеусів леваллуа, наявності перехідних, а тому невиразних їх форм та атипових заготовок, здобутих з них. Спинки таких відщепів оброблені недбало, часто зустрічаються ділянки з жовтою коркою, контур трикутника нечіткий, а вісі найбільшої довжини та удару іноді трохи відхиляються одна від одної.

Деякі дослідники палеоліту не визнають ці вістря знаряддями. У зв'язку з цим автор поставив перед собою завдання провести дослідження вістрів леваллуа під бінокулярною лупою, тим паче, що цей тип знаряддя ніколи в цьому напрямку не аналізувався. С. А. Семенов писав, що «вивчення слідів роботи на кам'яних знаряддях дозволяє говорити про них та їх функції не приблизно або умовно, як це дає дослідження типологічним методом, а про конкретне призначення кожного знаряддя в господарстві, якщо ним працювали»⁹. Про те, що типовими і навіть атиповими вістрями леваллуа працювали, свідчить вже така зовнішня ознака, як злам кінчика знаряддя в давнину. Але про це далі.

Автором було проаналізовано понад 30 екземплярів вістрів леваллуа та псевдолеваллуа. Розглядалися екземпляри переважно невиразні, атипові, які особливо викликали сумнів внаслідок несхожості з класичними зразками. Це головним чином звичайні атипові вістря та мікровістря. У більшості цілих екземплярів кінчики оброблені мікроретушкою, інколи вони мають вищерблення від роботи. Мікроретуш добре помітна, якщо уважно придивитися до знаряддя. Часто вона вкриває кінчик з одного чи двох боків зі спинки і рідше — з черевця. Ділянка кінчика, оброблена мікроретушкою, в середньому становить 1,5—1 см, а іноді ще менше (рис. 3, 12).

Перелічені ознаки (обробка кінчиків мікроретушкою та злам кінчика), як і самий зовнішній вигляд вістрів, переконували, що вістря були знаряддями, а не простими відщепами трикутної форми. Дослідження під лупою повністю ствердило ці припущення. На рис. 3, 2—8, 12 наведена частина вістрів зі слідами роботи на кінчиках знарядь. Вони були помітні при 20-кратному збільшенні під бінокулярном. Всі розглянуті екземпляри мають поліровку кінчика з боку спинки і деколи — з черевця. Добре позначена поліровка на вістрях, котрі мають мікроретуш на кінцях і матовий фон черевця. На окремих екземплярах поліровка простежується як на кінчику, так і на краях знаряддя

⁹ С. А. Семенов, Первобытная техника, МИА, № 54, М.—Л., 1957, стор. 12.

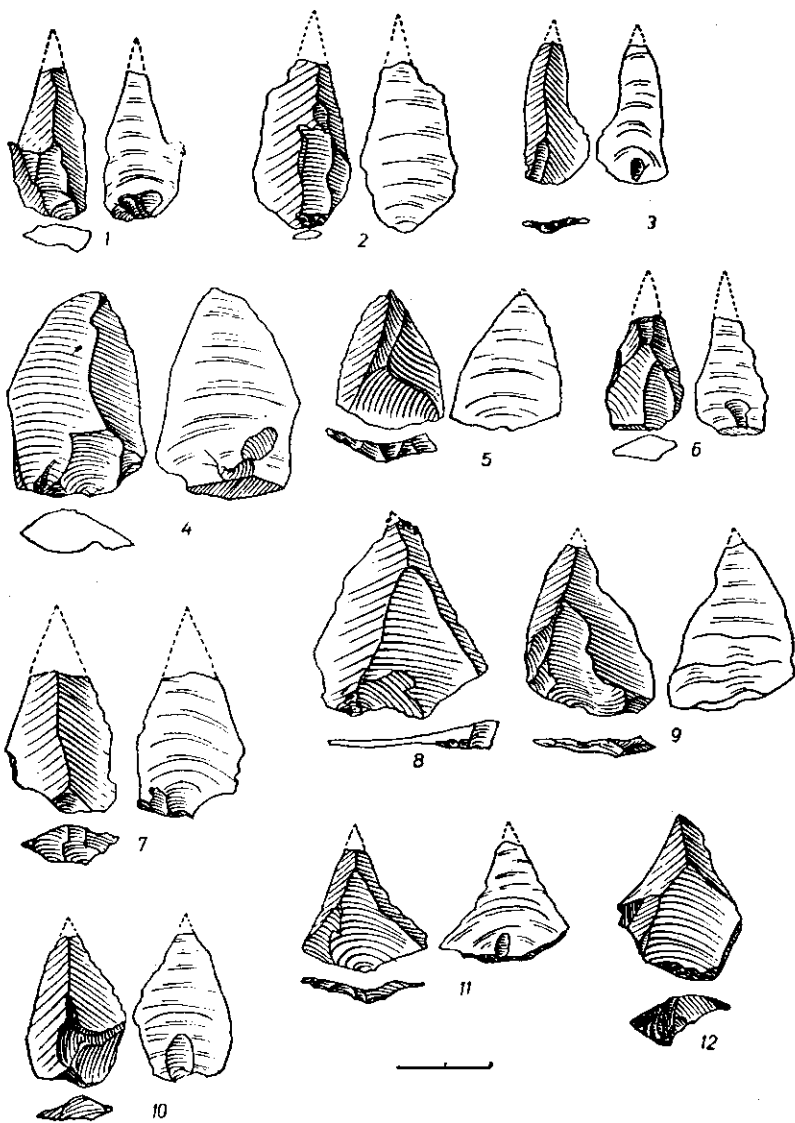

Рис. 2. Вістря леваллуа Криму.

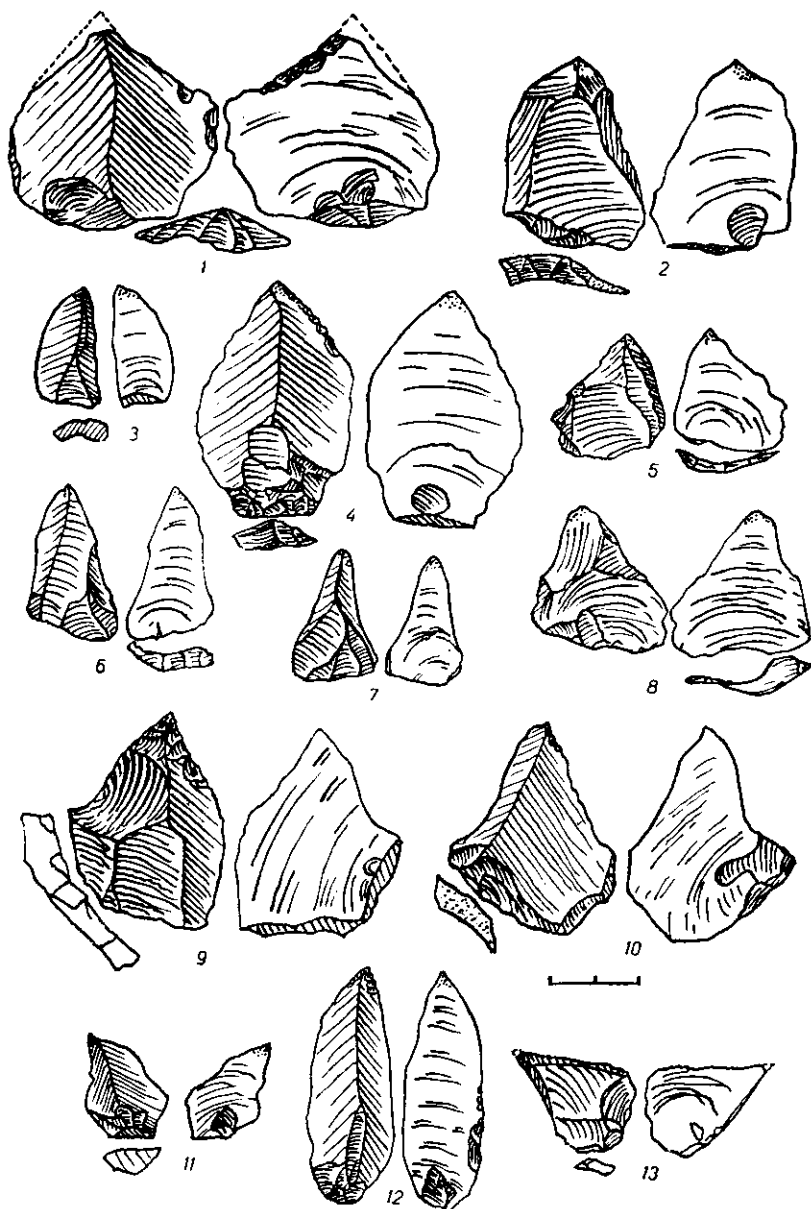

Рис. 3. Вістря леваллуа і псевдолеваллуа Криму.

та на основі з боку спинки і черевця. Слід вважати, що майже суцільна залощеність (за винятком кінчика) зустрічається лише на тих мікровістрях, які більш тривалий час знаходилися в роботі. Через невеликий розмір знаряддя доводилося брати в руку, напевно, так: нижня частина знаряддя міцно затискувалася вказівним і великим пальцями правої руки, вільним для роботи залишалось лише жало вістря.

Виходячи з того, що більшість вістрів леваллуа з Шайтан-коби, Старосілля, Холодної балки та Бахчисарайської стоянки зроблена на відносно тонких в перетині відщеплах, їх технічна функція звужувалася і, мабуть, була не така різноманітна, як у мустьєрських гостроконечників. Вістря леваллуа не могли застосовуватися для обробки твердого матеріалу, дерева або кості. Призначення їх обмежувалося розрізанням та проколюванням більш м'якого матеріалу, наприклад шкур забитих тварин. Це стверджується мікроаналізом, який показав, що вістря мають на самому кінчику з боку спинки та черевця сліди поліровки, котра з'являється, як простежив С. А. Семенов, внаслідок роботи по м'якому матеріалу. В більшості випадків вістря леваллуа невеликі і тонкі в перетині знаряддя, тому вони були непридатні для усіх процесів розробки туш тварин і, мабуть, застосовувалися тільки для розрізання шкур, перерізання жил і т. ін. За своєю функцією вістря леваллуа дещо нагадують пізньопалеолітичні крем'яні наконечники з виїмками із Костьонок-І. Останні, можливо, ширше використовувалися для грубішої роботи. За функціональним призначенням вони ближче стоять до мустьєрських гостроконечників. С. А. Семенов встановив, що костьонківські наконечники з виїмками «досить часто використовувалися як ножі для різання туш забитих тварин. Таке гострокінцеве знаряддя було особливо необхідне при потрошінні мамонтів, шкура яких була зовсім непроникливою для тупокінцевих ножів»¹⁰.

Під час роботи кінчик вістря леваллуа ламався, напевно, коли знаряддя натикалося на кістку або при занадто сильному натиску. Якщо кінчик ламався незначно, вістря продовжували користуватися. Цей факт простежується по заполіровці і зім'ятості самого зламу і прилеглої до нього частини¹¹.

Відміна вістрів псевдолеваллуа від вістрів леваллуа досить виразна¹². Їх одержували єдиним сколюванням з дисковидних нуклеусів. Тому за зовнішніми ознаками вони відрізняються від вістрів леваллуа тим, що у них вісі удару та найбільшої довжини відщепу ніколи не збігаються і не перпендикулярні п'ятці — між ними завжди існує більший чи менший кут.

В Шайтан-кобі знайдено 31 екземпляр вістрів псевдолеваллуа, в Старосіллі — 3, в Холодній балці — 2. Найменше вістря цього типу в Шайтан-кобі має довжину 2,5 см і ширину 1,7 см (рис. 3, 11, 13). Найбільше — відповідно 4,7 і 3,7 см. Всі вістря псевдолеваллуа, крім двох екземплярів, не мають ретуші по боках чи на кінчиках. Одне вістря добре відретушоване з обох боків спинки (рис. 3, 9), інше оброблене мікроретушню лише на правому боці кінчика (рис. 3, 10).

Під бінокулярном досліджено 4 екземпляри зі слідами роботи на кінцях знарядь, котрі, як і кінчики вістрів леваллуа, мають заполіровку з боку спинки та черевця. Складається враження, що головною функцією вістрів псевдолеваллуа було проколювання, а не різання, як у вістрів леваллуа. Проте наполягати на цьому поки що не можна.

Отже, виходячи із статистичних даних та даних мікроаналізу, мож-

¹⁰ С. А. Семенов, вказ. праця, стор. 118.

¹¹ Наші спостереження під бінокулярном над цим знаряддям були підтвержені науковим співробітником лабораторії первісної техніки при ЛВІА Г. Ф. Коробковою.

¹² F. Bordes, *Typologie du paleolithique ancien et moyen*, стор. 22, 23.

на говорити, що вістря леваллуа і псевдолеваллуа досить широко застосовувалися шайтан-кобинцями і в значно меншій мірі — мешканцями інших ранньопалеолітичних стоянок Криму, де в окремих шарах зустрічаються кремені, оброблені леваллуазькою технікою.

Ю. Г. КОЛОСОВ

ОСТРИЯ ЛЕВАЛЛУА И ПСЕВДОЛЕВАЛЛУА КРЫМА И ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ

Резюме

Острия леваллуа и псевдолеваллуа — орудия раннепалеолитического времени — были выделены французскими археологами сравнительно недавно. Эти многочисленные орудия встречены и на отдельных стоянках на территории нашей страны. Однако специальных работ, посвященных этим орудиям, в печати не появлялось.

Автор впервые выделяет среди отщепов и сколов многих коллекций мустьерских стоянок Крыма сравнительно большое количество орудий такого типа (Шайтан-коба).

В статье дано описание не только классических образцов — типичных острий, но и охарактеризованы острия атипичные, внешний вид которых выражен хуже, вследствие чего многие исследователи не признают их остриями леваллуа.

В результате анализа атипичных острий из Шайтан-кобы под бинокулярной лупой автору удалось установить следы работы в виде полировки и микровыщерблин на их кончиках.

Данные микроанализа позволили сделать вывод, что типичными и атипичными остриями леваллуа оперировали при обработке мягкого материала (шкуры животных и пр.).

Исследователь выделяет менее выразительные треугольные отщепы леваллуа в категорию орудий под названием атипичных острий леваллуа. Среди мустьерских орудий труда Крыма им также выделяется и рассматривается группа острий псевдолеваллуа.